

INSTITUTE OF APPLIED SCIENCES
THE UNIVERSITY OF THE SOUTH PACIFIC

Summary Report on the Qarani Village, Gau Community Marine
Resource Management Planning Workshop (Fijian version), July 2003.

IAS ENVIRONMENTAL STUDIES REPORT NUMBER: 124

By
Fong, Patrick S. and Tawake, A.

SUMMARY REPORT ON THE QARANI VILLAGE

COMMUNITY MARINE RESOURCE

MANAGEMENT PLAN WORKSHOP

(FIJIAN VERSION).

JULY 19, 2003.

Prepared by

Patrick Sakiusa Fong

Alifereti Tawake

**Institute of Applied Science
The University of the South Pacific**

TABLE OF CONTENT

	Page No.
1.0 Na Vakavinavinaka.....	02
2.0 Na i Vakamacala Taumada	
2.1 Na i Tekitekivu ni Sasaga Oqo.....	03
2.2 Vola i Tukutuku Oqo.....	03
2.3 Na i Naki se Yavu ni Vuli.....	03
2.4 Na i Balebale ni Tuvatuva.....	03
3.0 Nanamaki.....	04
4.0 Na Yaga ni Maroroi ni Yaubula.....	05
5.0 Tukutuku ni Bula ni Veisasalu.....	07
6.0 Mapetaki na i Tuvaki ni Yaubula.....	08
7.0 Marine Resource Transect.....	13
8.0 Na i Tuvatuva ni Kenā Maroroi na i Yaubula e Navukailagi.....	15
APPENDIX	
I. Participants List.....	17

1.0 Na Vakavinavinaka

E a qaravi rawa na vuli oqo ena veitokoni kei na veiqaravi mai vei ira na lewenikoro e Qarani ka vakakina na nodra kauwaitaki tiko na lewe ni vuli e na vuli siga dua oqo.

Na vakavinavinaka e na vale ni volavola ni yasana ko Lomaiviti, na Lomaivit Provincial Office (Qarani) ena veitokoni e na ka vakauasivi e na kena tau tiko na vosa ni vakadre momona vei ira na lewenivuli e na bibi ni sema e koto e na noda bula vakaitaukei, bula vakailavo kei na noda i yaubula.

Na vakavinavinaka levu talega vei iratou na turaga ni koro e na koro e va mai Nairai (Natauloa, Vutuna, Tovu lailai kei Lawaki) ka vakakina na mata ni tikina ko Nairai e na nodratou mai sema rawa tiko e na sasaga ni kena taqomaki, maroroi ka vakayagataki vakavuku na i yaubula.

Sa vakavinavinakataki talega na vakailesilesi ka ratou gole mai e na University of the South Pacific e na veituberi e na vuli siga rua oqo.

1. Alifereti Bogiva (Fijian Affairs Board)
2. Akuila Cakacaka (USP)
3. Nacanieli Ravula (Matani Tikina ko Vanuaso)
4. Milika Ratu (National Trust)
5. Willie Saladrau (Fisheries)

2.0 Na i Vakamacala Taumada

2.1 Na i Tekitekivu ni Sasaga Oqo

Na sasaga ni kena dikevi, vulici ka maroroi na veiyaubula e nodatou qoliqoli e muria mai na mataqali sasaga vata ga ka a vakayacori mai Verata, Tailevu ena vica na yabaki sa oti ka sa vakayacori tale tikoga e na tikina ko Vanuaso ka vakakina ena veiyasa i Viti tale eso.

Na kena mai vakayacori na vuli oqo e Qarani e muria mai na kauwai kei na gagadre ni vanua ko Navukailagi me maroroi ka taqomaki na nodra i yaubula. A vu mai na kauwai oqo e na nodra sa vakila na lewenivanua na kena sa drava ka lailai sobu tiko ga mai na ka e rawa mai wai. E vakauqeti ira vakalevu na lewenivanua e Qarani na sasaga oqo na I talanoa e so e ra dau rogoca mai vei ira na wekadra e na tikina ko Vanuaso, na tikina ka rau veitikivi koto ga.

2.2 Vola i Tukutuku Oqo:

Na ripote oqo e vola i tukutukutaka na vuli ni kena tuvai e dua na i tuvatuva ni cakacaka me rawa ni sasagataki kina na kena tovolei me vakalesui tale mai na sautu ni noda vanua kei nai qoliqoli ka ra dau sakitaka tu na turaga e na vanua ko Navukailagi.

2.3 Na i Naki se Yavu ni Vuli Oqo (Objectives)

Na vuli oqo e a veivosakitaki ka navuci vata kina mai vei ira na lewenivanua e dua nai tuvatuva (Management Plan) mie baleta na kena tarovi na drava ni i qoliqoli ka me sautu tikoga ka katoa na i qoliqoli e Navukailagi me baleti ira na kawa ni mataka.

Ko ira saraga na lewenivuli ka lewe talega ni koro ko Qarani e ra a vakaitavitaki ira e na kena navuci ka lalawataki na i tuvatuva ni veika me na qaravi ka sa i ira sara talega e ra na qarava na kena cakacakataki.

2.4 Na i Balebale ni i Tuvatuva (Management Plan)

Na i tuvatuva ni dua na vanua sa i koya na veika sa navuci tu vakavola me baleta e dua na sasaga kei na veitarataravi ni cakacaka me na qaravi kina, o cei me na qarava, kei na gauna me na qaravi kina.

E dua na tikina bibi ka usutu ni dua na i tuvatuva sa i koya na kena vakamatatataki vakavinaka na veika e namaki se na veika e na vakanamata tiko kina me na rawati.

E ra sa vakadreti vakabibi me ra na duavata ka soli i gu e na veika e ra sa tuvana vata e na vuli oqo me rawa kina ni sautu tikoga na i qoliqoli e na vanua ko Navukailagi.

3.0 Nanamaki.

Oqo e so na ka e ra a nanamaki mai kina na lewe ni vuli ni ka e ra na rawa ni mai vulica e na vuli siga dua oqo.

- Rogoca na i vakasala ni kena taqomaki, maroroi nai qoliqoli kei na cakau.
- Vakadewataki na ka au mai rogoca.
- Vulica na i yau bula ni wasawasa ka sega tu ni kilai.
- Yaga ni sasalu kei na kena maroroi.
- Kila na ka e solia mai na kalou me baleti keda
- Maroroi ni qoliqoli yaga ena gauna se bera mai.
- Kila na ka au sega ni kila me baleta na i qoliqoli.
- Levu na ka au mai vulica kina.
- Me ra bula kina na kawa ni vanua oqo mai muri.
- Vulica na veika ka meu gole meu laki cakava.

4.0 Na Yaga Ni Maroroi Ni Yau Bula

Na i wasewase ni vuli oqo e gadrevi me ra vakaraitaka mai kina na lewenivuli na yaga ni yaubula e ra tu vakawavoliti keda ka vakakina na vinaka ni kedra maroroi.

Wasewase 1 :

Vanua	<u>Wai</u>
Kau Tara kina na vale Wai vaka-viti (tolona/drauna) Buka Maroroi kina na manumanu vuka Taqomaka na sisi ni qele (soil erosion)	Waitui Kakana (coi ni kakana) Sasalu (lavo bula ni vuvale) E so na manumanu vuka era rawata mai kina na nodra bula. E ra bula kina na ika, lase kei na vivili
Qele Teitei Volitaki (rawa kina na i lavo)	Dogo Maroroi kina na kakana (qari etc) Susu kina na ika
Wai Wai ni gunu, savasava, i coi ni kakana kei na sisili	

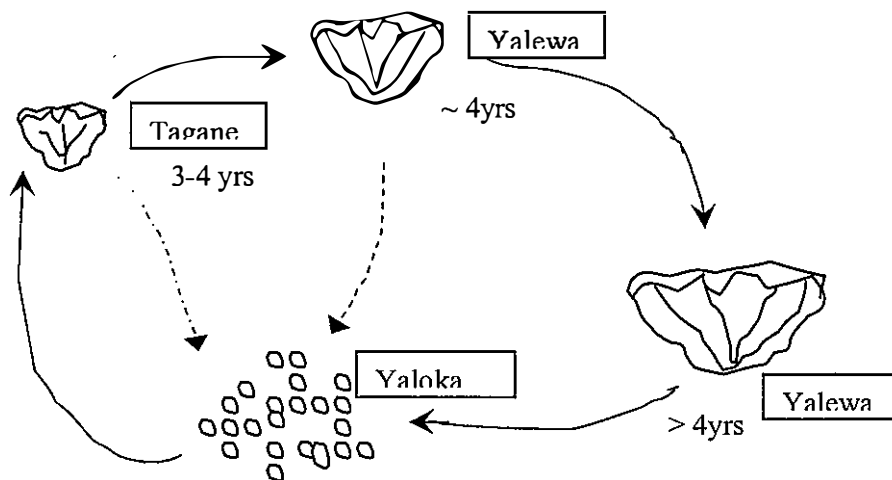
Wasewase 2:

Kau	Tarova na sisi ni qele, tara vale, sala ni lavo, buka Vu ni cagi bulabula, vurevure ni kakana
Qele	Teitei, vurevure ni bula
Waitui	Sisili, veisokoyaki, sasalu Vurevure ni kakana, vurevure ni lavo
Lase	Susugi kina na ika/sasalu Vurevure ni lavo, wai ni mate
Nuku	Qito, tara vale, vurevure ni kakana
Vatu	Yavu ni vale, vakaruru
Qereqere	Tara vale, bula
Co	Ukuuku ni noda koro Wai ni mate
Senikau	Ukuuku kei vuravura
Wai dranu	Sisili, teitei, vurevure ni kakana

Wasewase 3

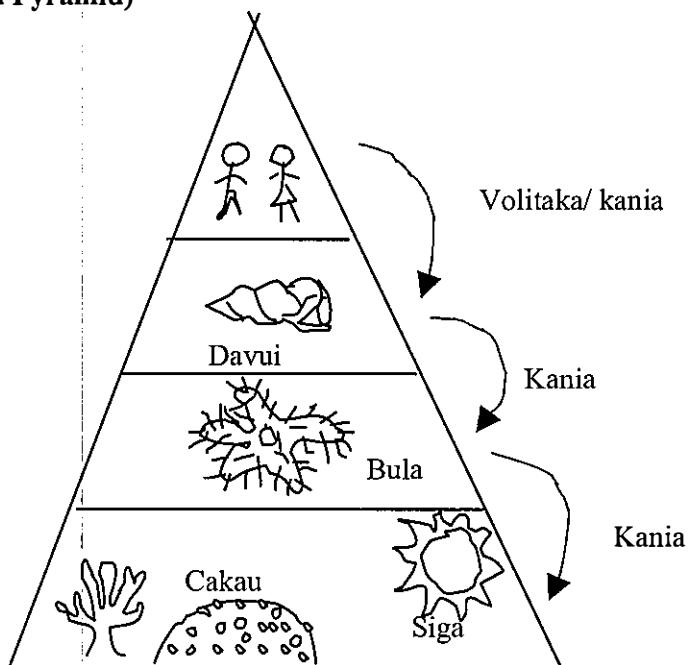
Qele	Teitei me rawa kina na I lavo, bula ni matavuvale, matanitu kei na lotu. Maroroi kina na veimataqali manumanu.
Kau	Vakavale kina na manumanu ka kedra kakana talega Buka Yaya ni vale Tarova na sisi ni qele Solia na cagi bulabula Vurevure ni lavo
Cakau	Vakamalumutaka na ua Vale ni ika Maroroya na sasalu
Ika	Kana Vurevure ni lavo
Sasalu	Kana Vakasavasavataka na wai tui Vurevure ni lavo (bulukau) Kedra na ika
Dogo	Susu kina na ika, qari Ba ni ua Ba ni cagi Buka kei na kau ni vale

5.0 Tukutuku ni Bula ni Veisasalu
Eg. Vasua/katavatu

Na i yaloyalo oqo e tukuna na i tukutuku ni bula ni vasua. E na loma ni gauna e ra sucu mai kina ka yacova na yabaki 3-4, na vasua kece e ra na ka tagane. Ni ra sa yacova mai na yabaki va, e so vei ira na vasua tagane oqo e ra san a vuki me ra ka yalewa. Oqo na gauna e ra san a rawa ni vakaluvuni ka vakatubu kawa kina.

Marine Ecology (Food Pyramid)

Na droini e koto e cake, e vakaraitaka tiko na noda veiwekani kei ira na veika bula e wai. Ni da vakadikeva vakamalua, e tukuni koto kina ni cakau e rawa kena kakana mai na kaukaua ni matanisiga. Na bula e kania na cakau (lase), ia na davui e dau kania na bula. Oi keda e da kania na davui ka volitaka na qana vei ira na dausara vanua. Na vakasama e koto e ke sa i koya ni kevaka e da vakayagataka vakasivia/vakasabusabu na davui, e sa na qai na bula ka ran a qai vakarusa vakalevu na cakau. Ni vakarusai na cakau e sa na qai dravuisiga ga mai na i qoliqoli. Na ka bibi e ke sai koya me da na kila deivaki tiko ni kevaka e da na vakasabusabutaka se vakayagataka vakasivia e dua na sasalu, e dodonu me da namaka ni ra na la'ki vakila talega na veisasalu e so na kena revurevu.

6.0 Mapetaki na i Tuvaki ni Yaubula- E Vanua /Wai **(Community Mapping)**

Rawa ni vakayagataki me:

- Tukuna na vanua e tiko kina na i yaubula kei na kena i tuvaki
- Vakaraitaka na veitiki ni vanua e rawa ni sikova na vulagi

Na i Naki

- Me kilai na i tuvaki kei na vakayagataki ni vanua kei na i qoliqoli
- Na kena vakatayaloyalotaki na i tuvaki ni veika e da taukena ka tu wavolivoliti keda

Na Veika me Rawati

Droinitaki na i tuvaki ni yaubula ka vakaraitaki mai:

- Na veiyaubula e ra tu e dela ni vanua/ i qoliqoli
- walewale ni kena vakayagataki
- na i yalayala ni vanua kei na i qoliqoli

Na Veika me Caka

- Me wase vakarua na lewenivuli (dua na i wasewase e dela ni vanua ka dua e wai).
- Vakasamataki ka droinitaki e na pepa na i tuvaki ni vanua/qoliqoli me vaka e laurai tu mai cake. Vakayagataka taumada na peni kau.
- Makataki na i yalayala ni vanua kei na i qoliqoli (na koro, uciwai, gaunisala, teitei, bai ni manumanu ka biu talega na yacadra.
- Soli vakasama taucoko e na cakacaka oqo
- Ni sa duavata na i wasewase sa qai vakayagataki na peni roka
- Ke so na ka o ni vinakata me vakacurumi e na mape, me qai vakacurumi mai.
- Me qai digitaki e dua me lako i vakamacala.

Macala ni Cakacaka Vakaiwasewase

E sa koto e na drauniveva tarava na macala ni cakacaka vakaiwasewase (wasewase e dela ni vanua kei na i qoliqoli)

7.0 Marine Resource Transect

Na i wasewase ni vuli oqo e gadrevi me kilai kina na veiyaubula e ra tu e na dela ni cakau, veidogo ka vaka kina e na dela ni vanua. E gadrevi me kilai ka volai talega na leqa e so e sotavi tiko me baleta na veiyaubula oqo.

Wasewase 1: Taubale e Dela ni Cakau

Yaubula Bibi	Leqa
Greenfish Loaloa Sucuwalu etc	Volitaki - sivia
Ika Ulavi – kana mai na lase	Duvani, volitaki Lumi- lecau
Lase- nodra I drodro na ika lalai ena siga ka nodra vakaruru na ika lelevu ena bogi	Voroki Duva Wai duka era lako yani I vanua
Qari	Kania na vuaka
Nuqa	Duva
Lairo, kuka, mana	Sega na veidogo, vakawabokotaki
Dogo	(Lauta, varo me buka)

Wasewase 2: Taubale e na Dela Ni Vanua

Yaubula Bibi	Leqa
Yaqona	Draki, yawa ni vanua e tei kina
Dalo	Draki, lailai ni tei (sega ni veirauti)
Niu	Kana ni manumanu ni niu, sega ni tei sosomitaki, veikau, kama.
Qele	Vakamakama, sisi ni qele
Voivoi	Sega ni tei vakalevu
Vuata	Sega ni tei vakalevu ka sega ni veirauti

8.0 Na i Tuvatuva ni Kena Maroroi Na i Yaubula e Qarani

Na i Yaubula	Na Lega se Dredre	O cei e Vakavuna	Kena i Wali		Veika me Vakayacori	Veivuke e Gadrevi		O cei me Liutaka	Gauna Cava me na Qaravi Kina
			Veika sa Qaravi Oti	Veika me Vakayacori		E Loma	Mai Tandaku		
Qele	1. Vakamakama 2. Sisi ni qele 3. Sega ni bulabula	Lewenikoro	Lawa i taukei me ra lewai kina na dauvakamakama. Kacivaka o Turaga ni koro.	Tei kau Lewa vakavanua me tarovi na vakamakama Vunautaki vakawasoma e na loma ni koro.	Veivakasalataki vakavanua me kua na vakamakama. Dua na lewa ni bose vakoro.	Vuli mai na Tabacacacaka ni kaume baleta na tei kau.	Liuliu ni Yavusa e Qarani	Ni bera na i ka 31 ni vula ko Jiulai	
Niu	Sega ni tei sosomitaki na niu makawa	Lewenikoro Turaga ni koro	So na i tuvatuva ni koro-5 na vu ni niu dua na tagane.	Me kau cake ena i tuvatuva me sa curu na niu	Veivosaki na vanua me baleta na vanua me tei kina na niu	Gaunisala ni kena maketetaki Vakasala mai na Tabana ni Teitei. Vakarusai na manumamu ni niu	Turaga ni Vanua Mata ni tikina	Ni bera na vuala ko Okosita	
Dogo	Lauta tiko me buka	Ira na turaga	Se bera	Tarovi na te dogo Tau na lewa vakavanua Teivaki tale vakalevu na dogo.	Bose vakoro	Vuli mai na Tabana ni Kau kei na i Qoliqoli.	Turaga ni koro Mata ni tikina	Vula mai qo ni bera na i ka 31 ni siga.	
Qari	Kania tiko na vuaka	Vuaka ni lewenivanua-sega ni	Se bera	Vakabai na vuaka	Kerei me vakaba na vuaka ni Vione kei Navukailagi.	Tabana ni Teitei	Turaga ni koro Mata ni	Vula qo	

APPENDIX

I. Participants List

1. Meli Serevi
2. Kitione Rawalai
3. Vere Manasa Bulimaibau
4. Maciu Cama
5. Joseva Temo
6. Sosi Veitogocibure
7. Eparama Lawaki Rokaci (Turaga ni Koro)
8. Mosese
9. Seru Senitiki- Tovu Lailai, Nairai
10. Niумаia Duruwaqa- Mata ni Tikina Nairai
11. Jona Seru Bulimaibau
12. Nacanieli Ravula- Mata ni Tikina Vanuaso
13. Nemani
14. Rupeni Bale
15. Laisiasa
16. Eroni
17. Manueli
18. Tonisio
19. Penaia Bale
20. Sevanaia Bati
21. Ratu Marika Bulimaibau
22. Joni Mudunavere
23. Jioji Suka
24. Inosi
25. Paulini Wati
26. Ulamila Wati
27. Filipe Bau